

Szabó K. Attila

Magyar neveléstörténeti kronológia különös tekintettel Erdélyre

Pedagógiai műveltségünknek – a szakmai felkészültség mellett – szerves részét képezi a neveléstörténetben való tájékozottságunk. A tapasztalat azt mutatja, hogy a képzés hiányosságai miatt pedagógusaink ezirányú ismeretei – az erdélyi magyar neve-léstörténet vonatkozásában is – igen sok kívánnivalót hagynak maguk után. Ezek pótlása céljából közöljük folytatásokban kronológiai összeállításunkat, amelybe – a teljességre tö-rekvés igénye nélkül – azon eseményeket, folyamatokat, dokumentumokat, intézményeket, személyiségeket foglaltuk bele a kezdetektől napjainkig, amelyek, illetve akik megítélésünk szerint a széles értelemben vett (a Partiumot és Bánságot is beleértve) erdélyi magyar neveléstörténetben meghatározó szerepet játszottak, illetve annak fontos részét képezik.

Beletekintve az erdélyi magyar nevelés- és oktatásügy történetébe könnyen megállapíthatjuk, hogy az igen változatos képet mutat. E régió sajátos geopolitikai helyzetével magyarázható: az önálló államiség időszakát leszámítva mindig annak az országnak a nevelésügyi rendszerébe kellett beilleszkednie, amelyikhez az adott időben éppen tartozott. Ennek következtében alapvetően három domináns hatás jegyeit hor-dozza magán: a magyart (anyaországi), a román és az osztrákot. Ezek a következő történelmi periódusokhoz kötődnek:

- az önálló magyar állam megszűnéséig (1540) az anyaországi iskolarendszer hatása érvényesült;
- 1541 után, de főképpen az önálló államiség idején (1571–1687) viszonylag önálló fejlődésmentet követett (az erdélyi fejedelmek iskolapolitikája);
- a Habsburg-birodalomhoz tartozás (1687–1848) és az önkényuralom korában (1849–1867) osztrák hatások érik;
- az 1848–49-es forradalom és szabadságharc időszakában napvilágot látott reform-törekvések (törvények) az idő rövidege, valamint a politikai-gazdasági és katonai viszo-nyok miatt nem valósulhattak meg, ezért természetesen Erdély nevelés-ügyében sem hoztak lényeges változásokat;
- a kiegyezéstől 1867–1918-ig az anyaország nevelésügyi rendszeréhez idomult;
- 1918–1940 között a román iskolarendszerbe tagolódtott be;
- 1940–1944 között a II. bécsi döntés nyomán a visszacsatolt részeken újból az anyaországi iskolarendszerbe kezdett beépülni, de a korszak rövidege és a háborús viszonyok miatt a változások nem tudtak egészen kiteljesedni;
- 1944-től napjainkig teljes mértékben a román iskolapolitika szabta meg fejlődésének irányát.

A fent vázolt szakaszokat természetesen rövidebb-hosszabb átmeneti periódusok kötik össze, amelyek tovább fokozzák a változatosságot. Mindezen hatásokból eredő sok-színűség alkotja az erdélyi magyar nevelés- és oktatásügy fő vonását. Ezt kíséreltük meg nyomon követni táblázatunkban.

Keltezés (év, periódus)	Dokumentum, esemény, személyiség	Tartalma, hatása, jelentősége	Megjegyzés
996	Mór pécsi püspök latin nyelvű legendájának előszava iskolás gyermekekről tesz említést	A magyar irodalom legelső alkotásának tekintett mű szerzője az előszóban említi, hogy „per scholasticus”, azaz iskolás gyermek volt a Szent Márton-hegyi kolostorban. Ez alapján a pannonhalmi bencés kolostor iskoláját tekinti a neveléstörténet az első magyar iskolának	A kolostort Géza fejedelem alapításaként 996-ban kezdték építeni. Később István király gazdag javadalmakkal látta el. A Pannonhalma nevet a XIX. században kapta Kazinczytól
1030 körül	Csanádon (Cenad, Temes megye) káptalani iskola kezdte meg működését	A kultúrtörténeti kutatások tanúsága szerint ez volt az első iskola a széles értelemben vett Erdély – és az egész mai Románia – területén. Vezetője Valter magiszter. Őt tekinthetjük az első, név szerint ismert pedagógusnak a Kárpát-medencében	A csanádi püspökséget Szent István király alapította 1030 körül. Első főpapja Gellért – Imre herceg nevelője – volt. Csanád eredeti neve Marosvár volt. Jelenlegi nevét az egyik honfoglaló törzsfő leszármazottjáról, Csanádról kapta, aki az államalapítás idején leverte a Maros, Temes vidékén Ajtony vezetésével Szent István ellen fordult magyar törzset. Ennek emlékére alapított itt Szent István püspökséget

1309	Budai zsinat határozata	A káptalani iskolák vezetője ingyen tanítsa az alsó- és középszinten tanuló szegény és a klerikus nagydiákokat.	
XIV–XV. század	A városi és falusi plébániai és káptalani iskolák hálózatának kialakulása: Gyulafehérvár, Nagyvárad, Kolozsvár, Nagybánya, Brassó, Nagyszében	A klerikus pályára alkalmas személyek kiválasztása, kiképzése, ifjak felkészítése az egyház templomi szertartásaiban való részvételére és aktív közreműködésére	Az oktatás latin, illetve magyar nyelven folyt, kezdetben klerikus végzettségű személyek által
1332	Zsuk falu (Kolozs megye) „domus scholaris”	Az első tudósítás erdélyi falusi iskoláról	
1378	Várad plébániai iskolája	A plébános maga tanítja a gyermekeket, s oda jár a szomszéd Kálna „aprónépe” is	
1405	Kolozsvár: egy okmány Gáspár iskolamester és városi jegyző nevét említi	Az első, név szerint ismert erdélyi magyar tanító	
1429	Előpatak (Kovácsna megye)	János tanító említése. Az első név szerint említett székelyföldi falusi tanító	
1444	Az egeresi (Kolozs megye) plébániai iskola említése		
1448	A csíksomlyói templom mellett ferences kolostor kezdte meg működését	A székelyföldi közművelődés kiemelkedő terjesztőjévé vált	
1456	Telegdről származó panaszos levél Kapisztrán Jánoshoz	Egy kopasz tanítót említ, aki misés pap akar lenni	
1495	Marosvásárhely plébániai iskolájában Gernyezeki István baccalaureus tanított	A XIII-XIV. században a polgárisodási folyamat megindulásával főképp a városi plébániai iskolák oktatói közt kezdtek megjelenni az egyház kötelékén kívül álló, általában középiskolát végzett, sőt külföldet járt, tudós címetek viselő személyek: „rektor”, „ludi-magiszter”, „mester” „baccalaureus”, „doctor”. Ezzel kezdetét vette a papi és a tanítói munkakör különválásának, a tanítói szakma önállósulásának hosszas folyamata	Baccalaureus = (lat. „babérkoszorús”) legelső tudományos fokozatot nyert hallgató a középkori egyetemen; később érettségiző, érettségizett diák
1503		Miklós erdélyi püspök kötelezi vikáriusát, hogy felügyeljen a székelyföldi scholastikusok fizetésének a megadására	
1517	A reformáció kezdete	A különböző – katolikus és protestáns – vallásfelekezetek közötti harc megindulása az iskolák birtoklásáért	
Az 1540-es	Johann Honter	Nagy hatással volt a régió	Tankönyvek, gyűjtemények latin és görög

évektől	(Honterus) által szervezett lutheránus humanista iskola (és nyomda) működik Brassóban	(Brassó és környéke, Háromszék) magyar, szász és román iskolaügyének fejlődésére	nyelven
1541	Kálvin János: az iskolák célja az, hogy „a polgárok alapos oktatást nyerjenek mindenben, ami szükséges, főleg pedig az igaz vallásról szóló tudományban”	A protestáns iskolák számának növekedése: 121 erdélyi iskola létét igazolják a dokumentumok	
A XVI. század középső évtizedei	Erdélyben protestáns vezetés alá kerül a legtöbb katolikus városi és falusi plébániai iskola; A kézművesség, kereskedelem fejlődése, polgárosodás; Perceptorok (oktató nagydiákok) megjelenése a protestáns iskolákban	Kolozsvár, Brassó, Nagyvárad, Nagyszeben, Marosvásárhely, Nagybánya, Máramarossziget, Beszterce, Medgyes, Szászsebes, Szászváros, Zilah, Székelyudvarhely protestáns iskolái a későbbi évszázadokban kiemelkedő szerepet játszottak Erdély szellemi életében. A falusi iskolák számának gyarapodása. Az iskolák (főképpen a városiak) világiasodása. „Praeceptor publicus” (köztanító) „praeceptor privatus” (magántanító) nagydiák. Az oktatásnak ez a módja főképp a XVII-XIX. századi protestáns iskolákban dívott	Egyes adatok szerint a reformáció terjedésének eredményeként az Erdélyi Református Egyházkerületben a XVI. század vége felé a kb. 360 gyülekezetben 240-re tehető az iskolák száma. A kezdő tanulócsoporthok (és a grammatikai osztályok) oktatásába – némi juttatások ellenében – a felnőtt tanítók (tanárok) pótlása céljából vonták be a jól tanuló nagyobb diákokat (praeceptor publicus)
1553 Kolozsvár	Az első – ma is ismert – magyar ábécéskönyv (Kolozsvári ábécéskönyv)	Címe: A keresztyéni tudománynak Fundamentuma, rövid és hosszan való kérdésekbe foglaltatott a magyar (írás) olvasásnak módjával egyetemben. A gyermekecskék és egyéb együgyű keresztyéneknek épülésére	A feltételezés szerint Heltai Gáspár kolozsvári nyomdájában jelent meg
XVI. század középső évtizedei	Az ellenreformáció beindulása	A jezsuiták (Jézus-Társasága szerzetesrend) iskolaszervező munkája: Erdély-szerte több, jól megszervezett intézmény – kisgimnázium, nagygimnázium, kollégium – kezdte meg működését (Gyulafehérvár, Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyszeben, Nagyvárad, Székelyudvarhely stb.). Mivel iskoláik tandíjmentesek voltak – elsősorban földbirtok-alapítványokból működtették őket – a lakosság alacsonyabb rétegeibe tartozó ifjaknak is	Az elemi oktatásban kevés szerepet játszottak. A latin nyelvű dokumentum „schola”-ként említi. A népiskola, mint intézménytípus történetét ettől számítja a neveléstörténet

		lehetőséget nyújtottak a továbbtanulásra. Körülhárolja a tanító feladatait és körvonalazza a tananyagot. Határkő a népoktatás történetében	
1568 Torda	Az erdélyi országgyűlés törvényt hoz a „vallási türelem”-ről	A II. János által hozott törvény kimondta az evangélium hirdetésének és magyarázatának teljes szabadságát, „mert az hit Istennek ajándéka”	A törvény a korabeli Európában páratlan szellemi szabadságot teremtett Erdélyben
1568	A szentháromság-tagadó (antitrinitárius) vallás elismertté válása Erdélyben: Dávid Ferenc (Franz Hertel)	Unitárius közép- és elemi iskolák alakulása városokban és falvakban. Kolozsvár főtemploma mellett működő iskola – mely korábban katolikus, majd református irányítás alatt állt – az unitáriusok kezébe kerül.	
1571-től	Erdély önálló fejedelemség	Fejedelmei ésszerű, realista, rugalmas politikával igyekeztek biztosítani a kis állam viszonylagos függetlenségét a két nagyhatalommal (Ausztria, Törökország) szemben. Ennek eredményeként az önálló államiság több, mint száz éve alatt az iskolaügy is sajátos fejlődésvonalat követ (Báthori István, Bethlen Gábor, I. Rákóczi György, II. Rákóczi György iskolapolitikája)	1606-tól a Habsburgok is elismerték az erdélyi országgyűlés fejedelmválasztó jogát
A XVI. század második fele	Az ellenreformáció erősödése Erdélyben (Báthori István)	A reformáció hatására tért vesztett katolikus oktatás újjászervezése (jezsuiták). A katolikus és a protestáns egyházak harca az iskolákért hozzájárult a humanista műveltség terjedéséhez, az oktatás-nevelés korszerűsítéséhez (az iskolahálózat bővülése)	
1579	A gyulafehérvári katolikus gimnázium megnyitása. Kolozsmonostoron is katolikus gimnázium kezd meg működését		1607-ben megszűnt, majd 1716-ban újból beindult, 1581-ben áttelepítették Kolozsvárra
1581	Báthori István kibocsátja a kolozsvári egyetem alapítólevelét	A jezsuiták által alapított és vezetett egyetem bölceleti és teológiai (és a feltételezések szerint jogi) karral működött. Az európai egyetemekhez hasonlóan baccalauresi, magisteri és doktori tudományos címeket adott	A jezsuiták Erdélyből való kiűzése következtében 1605-ben beszüntette tevékenységét

1590	A biblia első, teljes magyar nyelvű fordításának megjelenése (Károli Gáspár, Vizsoly)	Az a tény, hogy a nép alsó rétegei számára anyanyelvén hozzáférhetővé vált a Szentírás, fokozta az olvasás elsajátítása iránti igényt. Iskoláztatás	
1593	Székelyudvarhelyen katolikus gimnázium kezdte meg működését		Az intézményt a jezsuiták alapították
A XVI-XVII. század fordulója, a XVII. század első fele	Jelentősen növekszik a katolikus és protestáns népiskolák száma, és rendszeressé válik felügyeletük az egyházi szervek részéről („kánoni látogatások” – „canonica visitatio”)	Ilyen iskolákat elsősorban azon nagyobb településeken (városokban) szerveztek, amelyek nem rendelkeztek háromtagozatos (kezdő-közép-nagydiák tagozat) iskolával	
1607	Az első adat Szatmár református háromtagozatos iskolájáról		A feltételezés szerint már korábban is működött
1629	A nagyszombati katolikus zsinat Forgách Ferenc, illetve Pázmány Péter vezetésével	Határozatokat hozott a nép-oktatás (kisiskolák) ügyében: az oktatásra alkalmas gyermekek (fiúk, lányok) összeírása; a szülőkkel való kapcsolat erősítése; az oktatás módjának rendszeres ellenőrzése („canonica visitatio”)	
1622	Az erdélyi országgyűlés Bethlen Gábor elnökletével törvényt hoz a gyulafehérvári református iskola akadémiai fejlesztéséről	A háromtagozatos iskola akadémiai fejlesztésével lehetőség nyílt három külföldi tanár alkalmazására, akik a bölcséleti-teológiai tagozat nagydiákjait oktatták; a gimnázium retorikai-poétikai tagozatán egyetemet végzett hazai tanárok tanítottak	Ez ténylegesen 1629-ben valósult meg. A gyulafehérvári akadémia 1658-ig állt fenn
1622	A kolozsvári református háromtagozatos iskola megnyitása		
1630	Csíkсомlyón katolikus gimnázium kezd meg működését		1911-ban Csíkszeredába költöztették
Az 1640-es évek eleje	Katolikus gimnázium nyílik Szatmáron		
1646	Zilahon református iskola kezd meg működését		
1649	Geleji Katona István erdélyi református püspök által szerkesztett egyházi törvénytar	A tanítókat anyagi kiszolgáltatottságuk arra kényszerítette, hogy az oktató-nevelő munkától távol eső – nem egyszer azzal összeegyeztethetetlen – jövedelmi forrásokat is	A tanító az iskolai munka mellett volt: falusi jegyző, postamester, uradalmi tisztartó, sekrestyés, harangozó, fuvarozó gazdálkodó, kézműves stb.

		vállaljanak. A törvénytár – és más hasonló zsinati, érseki, püspöki határozatok, rendeletek – a tanító életmódjára vonatkozó korlátozásokat tartalmazza	
1653-1659	Apáczai Csere János oktató-nevelő és iskolaszervező tevékenysége	A minden fokozatot átfogó magyar nyelvű iskolahálózat kialakításának sürgetése	Székfoglaló beszédei (Gyulafehérvár, Kolozsvár); egy egyetem felállításának részletes terve
1653 (1654)	Megjelenik Apáczai Magyar Encyclopaedia című műve (Utrecht)	Az első pedagógiai céllal készült magyar nyelvű tudománytár. A mű 10. részének XXIX., XXX., XXXI., XXXII. pontjaiban foglalkozik az iskolák kérdésével. A XXIX.3.4. alatt – a magyar pedagógiai irodalomban elsőként – megfogalmazza a tanítói ideált	Valójában 1654-ben jelent meg 1653-as évszámmal
1657	Fogarason Lorántffy Zsuzsanna román nyelven oktató református iskolát alapít		
1662	Nagyenyeden megnyílik a református kollégium		Apafi Mihály fejedelem az iskolának ajándékozza az 1658-as török-tatár dúlás áldozatául esett gyulafehérvári református akadémia megmaradt javait
1670	Báró Bethlen János Erdély kancellárjának alapító levele	Székelyudvarhelyen református kollégium kezd meg működését	1927-ig folyamatosan működik, amikor Nagyenyedről ide költöztetik át a református tanítónőképzőt
1680	Esztelnek faluban (Hároszék) megnyílik a katolikus gimnázium		1691-ben Kézdivásárhelyre telepítették át
1692	Nagyszebenben katolikus gimnázium létesül		
XVII-XVIII. század	Ordino Scholarum Piarum (piaristák)	Az erdélyi elemi oktatásban (is) fontos szerepet játszott a Lengyelországból jött kegyes tanítórend, amely elsősorban a plebejusrég gyermekeinek ingyenes tanítását tűzte ki célul. Nyitottságuk eredeti, újszerű oktatási alapelveik és módszereik által hozzájárultak az oktatás fejlődéséhez	
1696	Nagybányán megnyílik a római katolikus gimnázium		
Az 1700-as évek eleje	A canonica visitatio-k jegyzőkönyvei	Tanúságuk szerint Csík szék 20 plébániájában 23 iskola működött	
1712	Marosvásárhelyen katolikus gimnázium kezd meg működését		A dokumentumok már 1495-ben említik, hogy Gernyezeki István baccalaureus tanított a városi plébániái iskolában

1718	Nagyvárad katolikus gimnáziumában megkezdődik a tanítás		
1724	Nagykárolyban megnyílik a katolikus gimnázium		
1751	Szentanna faluban (Árad megye) katolikus gimnázium kezd meg működését		1789-ben áttelepítették Temesvárra
Az 1760-as évek eleje	Mária Terézia (felvilágosult abszolutizmus) az egész Habsburg birodalom területén új közoktatási politikát kezd bevezetni	Ennek egyik fő célkitűzése a tanügy centralizált irányítás alá vonása. Ebből a célból hozták létre 1760-ban az Udvari Tanulmányi Bizottságot (Studien Hofcommission)	
1764	A magyar oktatásügy intézésére Tanügyi Bizottságot (Commissio Studiorum) állít fel az uralkodó	A magyar közoktatás történetében ez az első világi vezetés alatt álló tanügyirányító szerv. hatásköre az összes magyarországi iskolára kiterjedt, felekezetre való tekintet nélkül	Székhelye Pozsony volt. Szerepkörét 1773-ban a Helytartótanács Tanügyi Hivatal vette át

(Következő számunkban folytatjuk.)